

TÓTH JÓZSEF

Egyházpolitikai mozaikok (1945–1955)

Kezdetől fogva magában hordta a vallásos hívők és a különféle egyházak, valamint a hatalomra kerülő pártok, illetve az állam közti ellentéteket az MKP és az SZDP közismert ateista alapállása. 1945–47 között ezt igyekeztek palástolni, sőt a kommunista falujárók többféle módon próbálták elhitetni, hogy „*pártunk a nemzet pártja és nem ellensége a vallásnak*”. Ennek bizonyítására megjavították a háborúban sérült templomokat, búcsújáró helyekre fuvarozták a hívőket, kegytárgyakat ajándékoztak a plébániáknak, megszenteltették a kijavított munkaeszközöket, zenét szolgáltattak az istentiszteleteken, a pártgyűlések díszelnökségébe ültették a papokat stb.

Ezek az akciók azonban nem hozták meg a kívánt eredményeket, a nép vallásos tömegeit nem sikerült megnyerniük a munkáspártoknak. „*Az egyház propagandája felülmúlta a mi ügyességünket, mivel az egyház már 2000 éve folytassa !!/ a falujárást, míg mi csak 2 éve*” – olvasható az egyik, 1947 őszén készült budapesti párttitkári jelentésben.

Az egyház élén ezekben az években (1945–48) Mindszenty József bíboros hercegprímás állt, aki kemény, karizmatikus egyéniségével következetesen védte az egyház érdekeit. Töretlenül folytatta, valláserkölcsienemzeti alapon álló harcát korábban a nemzeti szocialista, 1945-től pedig az internacionalista-ateista törekvésekkel szemben, s most már az ország „első zászlósura”-ként, közjogi méltóságként is felemelte szavát fontos társadalmi-politikai kérdésekben (a felvidéki magyarok sérelmei, a délvidéki szerb vérengzések, a sváb kitelepítések, a hadifoglyok és internáltak ügyében stb.).

A katolikus egyház ezekben az években kénytelen volt tudomásul venni a földosztást (1945), amely legjelentősebb anyagi bázisaitól fosztotta meg, a köztársaság kikiáltását (1946), amelyet az egyházi vezetés erősen ellenzett, több katolikus szervezet feloszlását, vallásos meggyőződésüket hangoztató tisztviselők B-listázását, a felekezeti egyenjogúsítás törvénybeiktatását (1947), amely korábbi monopolhelyzetét szüntette meg.

Mindszenty a fizikailag és szellemileg romokban heverő országban hirdette meg evangelizációs programját az évszázados keresztény magyar értékek megőrzése érdekében. Ezt fejezte ki főpásztori jelmondata is: *Sacra Pannónia!* Hercegprímásként fokozott intenzitással folytatta azt a küzdelmét, amelyet már a nyilas uralom idején is az üldözöttek érdekében kezdeményezett. Országjárása, tömegeket megmozgató egyházi szertartásai teljesen újszerűek és igen hatásosak voltak.

Az 1947–48-ra kiterjedő Boldogasszony Éve keretében került sor például a városmajor–makkosmáriai zarándoklatra, a Sziklakápolnánál tartott misékre, augusztus 20-án a félmillió Szent Jobb-körmenetre, amely a Bazilikától a Hősök teréig tartott. 1947 októberében a Sportcsarnokban rendezett Nemzeti Mária Kongresszuson az egyházközségek körülbelül 10 ezer küldötte vett részt, a Bazilika előtti gyűlésen 150 ezer hívő. Ekkor került sor a katolikus egyetemisták 12 pontjának megfogalmazására, amelyben a velük szemben alkalmazott diszkriminatív intézkedések megszüntetését követelték.

Ugyancsak fontos követelés volt az eгри egyházi katolikus egyetem megnyitásának és egy katolikus napilap indításának engedélyezése is. Ezeket a követeléseket Dinnyés Lajos miniszterelnök elutasította és a kéréseket előterjesztő delegációt olyan lekezelő módon fogadta, ami ellen a bíboros éles hangú levélben tiltakozott.

1948 tavaszától döntő szakaszába ért a katolikus egyház és az ateista állam küzdelme. Ebben az úgynevezett „fordulat éve”-ben került sor a két munkáspárt „egyesítésére”, a cserkészmozgalom beolvasztására, az egyházi iskolák államosítására, és végül Mindszenty letartóztatására.

A legnagyobb visszhangot az iskolák államosítása váltotta ki, ami ellen 1948 májusában–júniusában az egyházközségek részéről tiltakozó táviratok, levelek tömege érkezett főleg Ortutay kultuszminiszterhez. Ezekben titkos népszavazást követeltek, hangsúlyozták a katolikus val-

lású miniszter személyes felelősségét, akiről persze nem tudhatták, hogy a Kisgazdapárt tagjaként már 1945-től kriptokommunista!

A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége 1948. május 14-én írt levélben megkereste az országgyűlési képviselőket emlékeztetve, hogy Hitler is államosította az egyházi iskolákat: „*Népünk foggal-körömmel ragaszkodik iskoláihoz.*” – olvasható a levelükben. Az államosításra 1948 júniusában került sor...

A pártállam részéről ezt követően készült el a Nagybudapesti Pártbizottság „1948. XIII. A klerikális reakció elleni harc” című tervezete, amelyet Marosán György jegyzett. A terjedelmes – 10 gépelt oldal – anyag általános támadást sürget „*a reakciós klérus befolyásának megtörésére*”, Mindszenty tevékenységének megszüntetésére. Ennek érdekében részletesen felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyekre a párt-szervezetekben, üzemekben, lakóterületen, oktatási intézményekben, közigazgatásban stb. kell sort keríteni. A tervezetet Gerő véleményezte, aki úgy látta, hogy Marosánék túlságosan előtérbe helyezik az adminisztratív, rendőri intézkedéseket: „*Ne szélesítsük, hanem szűkítsük a velünk szemben álló frontot, az alsópapság egy részét és a hívőket is mozgósítani kell Mindszenty és bandája ellen!*”

Ez a közismert szalámi-politika – amelyet Rákosiék oly sikeresen alkalmaztak a Kisgazdapárt sőt a SZDP „felszeletelésében” – a katolikus egyház esetében nem vált be.

A protestáns egyházakat könnyebb volt megtörni, már 1948 őszén létrejöttek velük a „megegyezések”, megszülettek az elvárt hűségnyilatkozatok. Az ország körülbelül 70%-át képviselő katolikus egyház vezetését, a püspöki kart nem sikerült megosztani és Mindszentyt sem tudták kiszorítani, elszigetelni, pedig ezzel is sokféle módon próbálkoztak. Ilyen kísérlet volt az levél is, amelyet 1948. november 30-án Cavallier József, Kodály Zoltán és Szekfű Gyula írt a bíborosnak, és amelyet előzőleg Rajk László belügyminiszter hagyott jóvá. Ebben a tekintélyes levélírók hosszasan fejtegették az elmúlt négy év eredményeit, és változást sürgettek az egyház hivatalos állásfoglalásában is:

„*E helyzet megváltoztatása kizárólag Eminenciádtól függ! Eminenciád nyilatkozatai alakították ki ezt a légkört, amelyben Egyházunk ezt a szenvedést meg kellett érnie... kérjük, kísérelje meg a demokratikus állammal való megbékélés útját...*”

A Mindszentyt felkereső küldöttségnek sem sikerült „helyzete tarthatatlanságáról” meggyőzni a kardinálist, Szekfű Gyula viszont jutalmul hálásan megköszönhette Rákosinak, hogy visszakapta a lakását.

Az „adminisztratív megoldás” a primás titkárának letartóztatásával kezdődött. Ennek során „a BM olyan adatok birtokába jutott, amelyek nem teszik lehetővé, hogy Mindszenty Józseffel szemben az eddigi elnéző és kiváró politikát folytassuk” – olvasható a római magyar követnek küldött táviratban.

Rajk utasította a követet, hogy közölje a Vatikánnal Mindszenty bűnlajstromát: szélsőjobboldali, fasiszta magatartás, kapcsolat Habsburg Ottóval, kémkedés, valutaüzérkedés, a Szent Korona visszatartására biztatás. Rákosiék szerették volna elérni, hogy a pápa rendelje vissza Rómába a bíborost. Erre azonban a Vatikán nem volt hajlandó. Angelo Rotta vállalkozott arra, hogy Budapesten megvizsgálja a helyzetet, de hosszas huzavona után sem kapott beutazási engedélyt. December 14-én az új miniszterelnök, Dobi István kijelentette, hogy „amíg Mindszenty a helyén van, nem lehet szó megegyezésről.” Két nap múlva a püspöki konferencián Czapik Gyula egri érsek sürgette a megegyezést: „Én vagyok az egyedüli, aki az egyház és a demokrácia közötti megbékélést szívéremnek tartom” – jelentette ki már korábban is.

Vele szemben Pétery József váci püspök foglalt állást: „A hívek Mindszenty mögött állnak!”

A hatalom nem várt tovább, december 26-án Esztergomban letartóztatták a bíborost és az Andrásy úton megalázó vallatásokat kellett elszerveznie. Ezt követte az 1949. évi februári per, ahol „mindent beismer” és életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. A világ közvéleménye felháborodottan vette tudomásul ezeket a tényeket. XII. Pius pápa már 1949. január 2-án a következő latin nyelvű levelet küldte a magyar püspöki karnak, a papságnak és a híveknek: „*Tisztelendő Testvérek, Óh milyen sérelem érte a mi kedvelt fiunkat, Mindszenty Józsefet, a római Anyaszentegyház bíborosát, hogy az eddigi méltatlan üldöztetések betetőzéseképpen... fogságba vetették, amely a mi atyai szívünket gyászba borította. Teljes szívvel osztozunk a Ti gyászotokban... vigasztalásul küldjük levelünket. Mindszenty kardinális hallatlan bátorsággal és szívóssággal állt és küzdött mindazokért az igazságokért, amelyeket az Egyház tanít és védett és buzdított Titeket a papságot és a híveket eb-*

ben a megpróbáltatásos időben. Harcolt az emberi jogokért és méltóságért és ezzel az egész világ tiszteletreméltó bámulatát vívta ki”.

Ezt a levelet Czapik javaslatára a püspöki kar nem merte publikálni. Hasonlóképpen reagáltak például a franciaországi értelmiségiek is. Baloldali képviselőt sem voltak hajlandók beengedni Magyarországra, hogy találkozzanak a letartóztatott bíborossal, pedig azt még J. Duclos francia KP-titkár is javasolta. Károlyi Mihály akkori párizsi nagykövünket felesége arra kérte, hogy tiltakozásul mondjon le a posztjáról...

Mindszenty bebörtönzésével nem sikerült megtörni sem a katolikus egyház vezetőségét, sem a híveket.

„Éljen Mindszenty, vesszen Rákosi!” „Imádkozzunk Mindszentyért!” szövegű röpcédulák jelentek meg sokfelé.

A következő években főleg a hitoktatás kérdésében és az egyház „templomba szorításával” kapcsolatban volt sok probléma. Az 1949-től bevezetett fakultatív hitoktatással kapcsolatban az volt a pártállami „elvárás”, hogy ezt minél kevesebb tanuló vegye igénybe.

– A hittanbeíratás redukálása az igazgatók leleményességén múlik – hangzott el a budapesti tankerületi főigazgatóságon tartott igazgatói értekezleten.

Az iskolák vezetői nem voltak könnyű helyzetben: pozíciójuk féltése miatt sokan nemtelen eszközöket is igénybe vettek az elvárás teljesítése érdekében – a pedagógus kollégáik és a szülők ellenében is. „A mostani tanároknak is igen nagy része ellenségünk... egy kis részük ingadozó” – ismerte el Rákosi.

Több iskolából maradtak fenn bizalmas belügyi jelentések a szülők magatartásáról:

Budapesten a proletár negyedekben 1949-ben 90%-os volt a hittanos gyerekek aránya.

Nevelni csak hitoktatással lehet – fogalmaztak a XI. kerületi Kecskeméti úti iskola szülői értekezletén.

A X. kerületi „lumpenproletár-környéken” még keményebben fogalmaztak: „Nem disznók a gyerekeink, nem lehet, hogy vallás nélkül nőjenek fel!”

Az albertyfalvai iskolában 80 hittanra jelentkezett tanuló közül 36 párttag-gyerek. Emiatt több párttag-szülővel „tudatosították”, hogy a hittanbeíratás a párton belül nem magánügy és a vallás – osztályharc.

A hittanórák ellehetetlenítése érdekében több iskolában különböző „ellenintézkedéseket” hoztak: hitoktatást csak az utolsó órában lehet megtartani. A hitoktatás idejére tették az iskolai étkeztetések idejét, korrepetálásokat, úttörő foglalkozásokat. Kizárták a segélyekből a vallásos szülőket stb.

Ezek az intézkedések ellenállást váltottak ki: a Hernád utca 46. sz. általános iskolában felírták a folyosóra: „*Dögöljön meg Rákosi Matyi bácsi!*”. A Rottenbiller utcai iskolában kikapták a Rákosi-kép szemét, Leninre pedig rácsúzlizták. A Sibrik utcai iskolában megcsonkították a pártvezetők képeit, a vörös csillagot kivágták, a Sztálin-szobrot kidobták.

A monopolhelyzetbe került úttörőmozgalomnak is aktív „elvonó-szerpet” szántak, mivel a tanulók körülbelül 75 százaléka ekkor már hivatalosan úttörő volt. A mozgalom hathatós támogatása ellenére még 1952-ben is kénytelen elismerni ez egyik összegező jelentés, hogy „...*az úttörő-csapatvezetők zöme nem harcol a klerikális reakció ellen!*”

Hasonló „gondot” jelentett az egyházi rendezvényeken résztvevők nagy száma is: *a templomlátogatás oly méreteket öltött, mint azelőtt még sohasem* – olvasható egy másik jelentésben.

Az egyházi vezetés megtörését szolgálta a szerzetesrendek felszámolása is. Rákosiék már 1949. november 19-én megkapták Ortutay kimutatását a szerzetesrendekről és már ekkor felmerült, hogy „*egy sor helyen meg kellene kezdeni az összelakoltatásukat, különösen Budapesten.*” Ezt követően decemberben három tagú bizottságok (egy szakértő, egy „megfelelő elvtárs” és egy ÁVH-s) leltározták fel az egyházi műkincseket.

A püspöki kar is nyugtalankodott azon hírek miatt, hogy a kormány román mintára a szerzetesrendek feloszlátását tervezi. Erre 1950 nyarán került sor azzal az indoklással, hogy a tanítás és a szociális egészségügyi ellátás állami feladat, ezért a „*szerzetesrendek feleslegessé váltak*”.

Június elején a déli és a nyugati határsávból „közbiztonsági okok” miatt internálták a szerzeteseket, majd ezt követően 156 szerzetesi rendház került állami kézbe. A feloszlátás 2300 férfi és 8800 női szerzetest érintett. A rendházak birtokba vételénél az ellenállás abban nyilvánult meg, hogy az ajtókat a szerzetesek nem nyitották ki. Ennek következtében majdnem mindenütt ajtók, ablakok betörésével vagy álkulccsal vált lehetővé a rendházba való bejutás – olvasható a rendőrsé-

gi jelentésben. Az elfoglalt rendházakban több helyen azonnal levették a szerzetesi ruhát és polgári öltözék hiányában alsóneműben várokoztatták őket. A kiürített rendházakból néhány kolostorba zsúfolták össze a szerzeteseket, ahol ellátásukról a környező hívek gondoskodtak.

A szalámi taktikát szolgálta a papi békemozgalom életre hívása is. „*A békemozgalom harc az egyházi reakció ellen.*” – fogalmazott Andics Erzsébet. Az állami szervek felhasználták az egyház úgynevezett „békepapjait” a békéért és a népi demokráciáért jelszó jegyében. Szócsövük a Kereszt című lap volt, amely esetenként pártkiadványokon is túltett a beszolgáltatás és egyéb állampolgári kötelességek teljesítésére való felhívásokon, és a reakciós egyházi vezetők lejáratásában. Mindezek ellenére bizalmas pártutasítások is voltak: fölhasználni a papokat a békeharcban, de nem bízni bennük és nem népszerűsíteni őket! Másutt: „*A békepapokat ne vigyük a tömegek közé!*”

Ebben a légkörben folytak 1950 júniusától augusztus végéig azok a tárgyalások, ahol a delegációk vezetői Rákosi miniszterelnök-helyettes és Czapik egri érsek voltak. Ezek eredményeként a katolikus egyház visszakapott 8 egyházi középiskolát, rendezték az állami támogatás ügyét, a volt szerzetesek elhelyezését, ugyanakkor az egyházi vezetés megígérte, hogy nem ellenzi a békemozgalmat és a tsz-szervezést. Ez az egyházra kényszerített megállapodás persze nem jelentette az intenzív ateista politika redukálását, s az Állami Egyházügyi Hivatal évtizedeken át biztosította annak szervezeti kereteit.

„*Az állam és egyház közti megegyezés nem jelenti azt, hogy mi békét kötöttünk az egyházzal.*” – olvasható az egyik 1951. évi párt-direktívában. Ennek megfelelően sorra jelentek meg a „klerikális reakció elleni harc” fokozásáról szóló különféle kiadványok és léptettek életbe újabb korlátozó intézkedéseket: például a körmenetek útvonalának lerövidítése, aktív papok működési engedélyének bevonása, zarándoklatok korlátozása stb.

1951 májusában mintegy 20 ezer hívő zarándokolt Máriaremetére és ezért sűrítették a buszjáratokat. A dolog nem is maradt következmény nélkül! „*Megállapítandó, hogy miért szolgálja az autóbusz az egyházat?*” – írta szép írásával Rákosi a jelentésre Bebrits közlekedési miniszternek, aki sürgős kivizsgálás után megígérte: „*Ezen túl politikailag megfelelő forgalomszabályozó és kiküldött felügyelő biztosítja azt, hogy*

a legkisebb segítséget sem kapja a klerikális reakció az utasok nagytömegű szállításához”. Egyúttal kérte, hogy a vallásos megmozdulásokról értesítse őt a BM, és „...ilyenkor a szokásosnál is kevesebb autóbust fognak ott közlekedtetni.” Ugyanakkor sajnálkozva jegyezte meg azt is, hogy mivel a kegyhely a hűvösvölgyi villamos végállomásától 20 percre van, nem tudják teljesen meggátolni a tömegek odaáramlását.

Túlbuszgó tanácselnökök különféle feltételekhez kötötték az egyházi rendezvények engedélyezését. Az egyik peremkerületben az volt a „kéres”, hogy az úrnapi körmenetben a baktériumháborút elítélő táblát is vigyenek. Másutt a koreai háború idején hasonlóra sor is került, amikor 20 párttag vitt egy táblát a következő felirattal: „Krisztus nevével harcolunk az amerikai imperialisták háborúja ellen!”

A rövidített útvonalak ellenére Budapesten 1952 áprilisában 213 500 fő vett részt a húsvéti körmeneteken. A pártszervek éberren figyelték az egyház minden mozdulatát. „A klerikális reakció csendben van, ami azt jelenti, hogy dolgozik.” – figyelmeztetett egy éber párttitkár. Bizalmas jelentések tömege tanúskodik az általános éberségről, amikor aprólékosan beszámolnak arról, ha egy-egy pap „sokat foglalkozik a dolgozók problémáival”, kérvényeket ír, zarándoklatot, bérnyújtást vagy baráti névnapot szervez.

A Baross Gábor-telepi párttitkár feljelentését az ottani papok ellen egész sor szerv vizsgálta és végül Rákosi személyesen is megköszönte. Persze arra is volt példa, hogy a pap és a helyi párttitkár vagy tanácselnök csendben kialakított egyfajta békés egymás mellett élést...

A hagyományos egyházi rendezvények ellensúlyozására ekkor kezdtek szorgalmazni a keresztelők és esküvők helyett a szocialista névadók és esküvők, a Mikulás helyett a Télapó ünnepségek dekoratív megrendezését.

Ezekben az években terjedtek el a titokban végzett keresztelők, csendes egyházi esküvők, amelyek gyakran jártak komoly felelősségre vonásokkal.

Mindezek csak részben gátolták a vallásos tömegeket az évszázadok óta hagyományos keresztény életrend, és szokások megőrzésében. Az 1953-as „olvasás” hatásaként ismét emelkedett a „hittanosok” aránya, folytatódtek a zarándoklatok. Ezek a folyamatok is segítették az 1956 októberi nemzeti követelések megjelenését.

Források

M.O.L. Rákosi-iratok (276 J. 65/359. és XIX.I.1.s. 167.d.)

Pol.T.L. 29.f. 61. őe, 286 f. 21. őe

Pest M.L, XVIII.706. 66.f.

Gergely Jenő: 1950-es egyezmény Budapest, 1990. Vigilia Kiadó

Mészáros István: Mindszenty a Sándor-palotában Budapest, 2005. Eötvös J. Kiadó